

ҚАРАҚАЛПАҚ ПОРТРЕТЛИК ОЧЕРКЛЕР (2002–2006-жыллар)

Бекбергенова А.У.

ӨзРИАҚҚБ Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеу институты, Нөкис қаласы

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15710474>

Очерк дәретіушіден ҳақыйқый шеберликти талап ететуғын, қурамалы талапшаң, жаўынгер жанр есапланады. Себеби, бул жанрда қәлем тербеткен жазыўшы факт пенен бирге, көркемлеу қуралларында өз орнында дурыс пайдалана билиўи керек. Қарақалпақ прозасында кейинги дәўирлери көркем публицистиканы байытып, раўажландырып киятырған авторға көркем фантазия менен әдебий шеберликти қолланыўға мүмкиншилик жаратып беретуғын очерктиң бир қанша түрлери солардан биографик, хўжетли, портретлик, жол сапарнама, суд, илимий, проблемалық очерклер газета хәм журналларда өз көринисин таўып киятыр. Мысалы, портретлик очеркти алатуғын болсақ, публицистикалық жанр болып адамның жеке тулғасын ашыўға арналып, оның тийкарғы мақсети бир адам ҳаққында әпиўайы айтып қоймастан, оның жеке характерин, өмир философиясын түсиникли етип ашып беріу керек болады. Портретлик очерктиң көркем шығармадан айырмашылығы қахарманның образы ҳақыйқый шынлықтан алынады. Автор ойлап таўып емес, ал, бақлап, талқылап, қахарманның ишки дўнясы, идеясы, хәрекетлери хәм тутқан орны менен оқыўшыны таныстырыу арқалы характерин түсиндириуға хәрекет етеди.

Усындай портретлик очерктиң бири қарақалпақ публицистикасында М.Жийемуратовтың қәлемине тийисли болып, ол «Саз недур ол илахий сазадур» деген атама менен жарық көрди. Автор бул очеркте бақсы, композитор, дуўтар устасы Сәлменбай Садыковтың композиторлық кәсипти ийелеп, намаларды айлап, жыллап жазып халық колоритине суўғарылған миллий намаларды дәретип, басып өткен машақатлы жоллары ҳаққында сөз етеди. Бул жолда оның сабырлы, саўатлы, өз кәсибинің маманы екенин, усы мийнет сүйгишлиги нәтийжеси тийкарында ол «Қарақалпақстанға хызмет көрсеткен артист» атағын алғанлығын хәм усы кәсипке қызығыўында әкеси Садықтың да оған кишкене ўақтында дуўтар соқтырып берип қызықтырғанын хәм де үлесі бар екенин айтып өтеди. Жазыўшы қахарманның реал турмысындағы ўақыяны, кәсипти шын жүреги менен сүйгенин, радио еситтириуға дәстанларымызды алтын фондқа түсириуде, белгили қосықлардың намаларын жазыўдағы жемисли мийнетлери менен оқыўшыларды таныстырады. Усы тийкарда оның портретин сызып береді.

Ж.Абдимуратовтың қәлемине тийисли «Аманат» деген очеркинде устаз, оқытыўшы Айтжан Есемуратов ҳаққында сөз етеди. Бул инсанның басқаларға

деген сыйласығын, миймандослығын, кишипейил, агла пазыйлетлигин жоқары бақалайды. Ол жасы кишилерге, әсиресе, шәкиртлерине жәрдем қолын созып, аўылдан барған муғаллимлерди қоллап, хәттеки, үйинен де жай берип қарасатуғын кең пейил инсан екенлигин айтып өтеди. Сондай-ақ, автор оның портретин былай баянлайды: «Айтжан аға келискен тулғалы, батыр денели, ашық минезли, терең ойлы, халқы ушын қайғыратуғын таза жүрек, журтқа пайдалы деп түйилген жумысын ақырына жеткизбей тынбайтуғын, билим шырағын қолына ерте ушлап, журттың жүрер жолын, жақтыртқанлардың бири,оғада жомарт инсан еди» (85-бет). Усы қатарларында жазыўшы портретлик очеркке тән қахарманда синдирилген минез кулқы, сын сымбаты, ишки дүнясы хәм инсаныйлық пазыйлети менен таныстырады. Сондай-ақ, жоқарыда айтып өткенимиздей, очеркке тән өзиниң хәм қахарманның өмиринде болған ўақыяны реал ҳалында сөз етеди. Және де оқыўшыға түсиникли болыўы ушын көркем бояў менен сүүретлейди. Оның кең пейиллиги сонда, оның үйи қонақсыз болмайтуғынын, хәттеки, Сурхандәрья, Қашқадәрья, Самарқанд, Ферғана жақлардан да келип, он-онбес күнлеп қонып кететуғынын, хәмме ўақыт студентлерге үйинен орын табылатуғынын хәм өзи де кишипейил болып, жасы кишилер менен де әңгимелесип отыратуғын айтып өтеди. Сондай-ақ, Айтжан Есемуратовтың Н.Дәўқараев, Қ.Айымбетов, Ә.Шамуратов, Г.Убайдуллаев, Ж.Орынбаевлардың алып барған ийгиликли ислеринде бақалап жасларға үлги етип отыратуғынын хәм көбинесе К.Бердимуратов пенен бирге жаслар турмысы, тәлим тәрбия, мектептеги оқытыў, тарийх пәнин жетик үйретиў хәм жаслардың келешеги ҳаққындағы пикирлери дыққатқа ылайық екенин дурыс нәзерде тутады. Автор очерк соңында арадан 40 жыл ўақыт өткенлигин усындай агла пазыйлетли инсанларды оқыўшыға таныстырып, олардың елимиз раўажланыўындағы арзыў-әрманларын келешек жаслар даўам етиўде әҳмийетли екенин айтып, оларды усындай кеўили таза, хәрекетшең, кең пейилли, мийнеткеш, саўатлы болыўға шақырады.

Ж.Бегимовтың «Исми әпсанаға айналған инсан» атамадағы ҳужжетли очерки:

« – Бул ким?

– Яки Дон Кихот па, яки Сейдан ба?

Яки Фархад па екен-таўды қопарған,

Жуўап тапқандайман усы сораўға,

Аты хаўазасы елде жаңғырған,

Ол Алланияз еди – Қахарман... – деген қосық қатарлары менен басланады. Автор бул очеркте өзиниң саўаплы ислери ушын Өзбекстан

Қахарманы Алланияз Өтениязов ҳаққында сөз етеди. Бул ҳужжетли очерк «Қуўанышлы хабар», «Ибратлы ислер», «Алланияздың студентлик жыллары», «Әке нәсияты», «Қахарманның бағлары қәд көтерди» деген бөлимлерге бөлінген. Жазыўшы очерктиң «Қуўанышлы хабар» бөлимінде жазыўшы өз қахарманы ҳаққында оның турмысында оның ийгиликли саўаплы ислерине берилген мәртебеси «Өзбекстан Қахарманы» атағының берилиўиниң себеби менен таныстырады. Сондай-ақ, өз қахарманын усы қуўанышлы хабардан, яғный атак алғаннан кейин де сол адамгершилигинде қалғанлығын, оның сол баяғы мийнетсүйгишлигин, инсаныйлық пазыйлетлерин көзи менен көргенин жоқары бағалайды. Мысалы, бул бағалаўлар мына қатарларда айқын көринисин табады: «Түстен кейин Алланиязды излеп ҳеш жерден таба алмадым. Кейин билсем ол меншигиндеги маллар ушын аўылына жақын жердеги изейкештен пишен орыўға кеткен екен. Мине, оның қандай инсан екенлиги усиннан-ақ көринип тур. Болмаса, Алланияздың орнында басқа биреў Өзбекстан Қахарманы атағын алғанда, атақтың пуўы менен-ақ колхоз баслықларына «өтиниш» етиўди мақул тапқан болар ма еди, ким билипти?!...Биреўлер ҳәмел зәңгисине көтерилсе ямаса атак абыройға ериссе, бирден өзгерип сала береді. Ал, Алланияз Өтениязовтың минез-кулқында ҳешқандай өзгерис байқалмады»(73-74 бетлер). «Ибратлы ислер» бөлимінде қахарманның урыста әменгеринен айрылған, ғамқорлық ететуғын ағайин-туўысқанлары болмаған жалғыз баслы қарияларға, майышларға өзиниң күши менен бийпул баспана салып бергенлиги, сондай-ақ, еки орта мектеп, еки медпункт, еки бала бақша жайларын да аты әпсанаға айланған Алланияздың күш-қуўаты, тынымсыз мийнети нәтийжесинде биняд болғанлығы айтылады. Сондай-ақ, қахарманның буның менен шекленип қалмастан 1963-1970-жыллары 50 гектар егислик жер алып, мәкке жетистирип рекорд көрсеткиш деп тән алынып, жер жүзи «селекционер» деген атак алғанлығын, 1970-75-жыллары еки гектар жер майданында помидор егип оны бес есеге көбейтип зыят өним жетистиргенин, оның менен қалып қоймай 30 гектар жерге бағ жаратқанын атап өтеди.

«Алланияздың студентлик жыллары» деген бөлимінде Алланияздың студент ўақтынан баслап мийнетсүйгишлиги пахта мапазында пахта тергишлиги нәтийжесинде жарыста жеңимпаз болып, пахтаны бир күнде 320 кг, күнниң суўығынада шыдамлы ол гөректи 2000 кг ға шекем терип «комбайн» деген атак алғанлығы айтылады.

«Әке нәсияты» бөлимінде урыста қаза тапқан әкесиниң «Балам туўған анаңды қәдирле, ел-халыққа ҳадалый хызмет ет, қолыңнан келгенше кәмбағалларға, майышларға жәрдем ет, оқы» деген нәсият хаты да Алланияз қахарманға алдағы ўақытларда түртки ҳәм хат пенен қәлем болғанлығы ҳәм

қахарманның жемисли мийнетлери ушын үш хужжетли кинофильм шығарылғаны, «Правда» газетасында «Адамгершиликтиң келбети» атлы мақаласы жазылғаны сүүретленсе, «Қахарманның бағлары қәд көтерди» бөлимінде жазыўшы қахарманның өзиниң аўылынан ғәрезсизликтиң дәслепки күнлеринен баслап-ақ, 15 гектар жерге Нөкис районы хәкимиятының қарары менен «Сақаўат» атлы дийқан фермер хожалығын шөлкемлестирип, бул жерге алма, ерик, шабдал, қәрели нәллерин егип мийнет еткени, нәллер өспей қалса өзиниң қалтасынан ақша шығарып, нәл алып отырғызып және қәддин тиклеткени ҳаққында айтылады. Сондай-ақ, бул бөлимде Алланияздың ҳеш қашан мийнеттен қашпайтуғыны, мәселен, елбасшылары тәрәпинен жәмийетлик тапсырмаларға хәмме ўақыт тайын туратуғыны, және ислеген мийнет ҳақысына балалары урыста қаза тапқан хожалықларға сақаўатлы хызметлер көрсеткенлигин айтып өтиў менен бирге, очеркти автор мына тәсирли қатарлар менен жуўмақлайды. «Усы жоқарыда айтылған үш эпизодта бүгинлиги исми әпсанаға айналған Қахарманымыздың өмир жолындағы хәдийселер сырттан қарағанда әпиўайы болып көрингени менен, өтмиштеги дәстан қахарманларына оғыры уқсап кететуғынлығын тән алыўымыз керек».

Автор бул инсанның басқа адамларда онша ушыраса бермейтуғын өзине тән өзгешеликке ийе ағла пазыйлетин, мийнетсүйгишлигин, адамгершилигин хужжетли очерк тийкарында сыпатлай отырып, оның портретин сызып бергенлиги айқын көзге тасланатуғынын айтып өтиўимиз орынлы. Себеби, қахарманның мийнетсүйгишлигине қосымша оның ҳешкимде қайталанбас менменликке берилмейтуғын минез-құлқын жазыўшы анық фактлерге сүйенип портретлик очеркке тән усылда толық ашып бере алған.

Сондай-ақ, усы очерклер менен бир қатарда А.Алиевтиң «Сынықшы», Н.Төрешованың «Сөз өнериниң пидайысы», Б.Сейтаевтың «Хирургтиң бахты» портретлик очеркleri де өз сәўлелениўин тапқан.

Жуўмақлап айтқанда, жоқарыда қахарманлардың жеке өмири олардың жемисли мийнетлери ҳаққындағы дәретиўши жаратқан очерклерде олардың портрети анық ашылғаны нәзерде тутылады.

Әдебиятлар:

1. Жийемуратов М. Саз недур ол илахий сазадур // Әмиўдәрья, 2002-жыл, № 5, - Б. 73-82.
2. Абдимуратов Ж. Аманат // Әмиўдәрья, 2003-жыл № 1, 84-87-б.
3. Бегимов Ж. Исми әпсанаға айналған инсан // Әмиўдәрья, 2005-жыл, № 5-6, - Б.73-82.
4. Алиев А. Сынықшы // Әмиўдәрья, 2005-жыл, № 2, -Б. 82-86.
5. Төрешова Н. Сөз өнериниң пидайысы // Әмиўдәрья, 2005-жыл, № 5-6, -Б. 67-73.
6. Сейтаев Б. Хирургтиң бахты // Әмиўдәрья, 2006-жыл, № 5-6, -Б. 73-77.